

ŽELJKO KARAS*

Neke poteškoće u provedbi radnje prikrivenog istražitelja

Sažetak

Autor u radu analizira neke poteškoće vezane uz taktiku provođenja posebne dokazne radnje prikrivenog istražitelja, temeljeći se na najznačajnijim znanstvenim istraživanjima iz stranih sustava u kojima je zbog blažih zakonskih uvjeta ova radnja znatno učestalija. Cilj rada je prikazati područja u kojima kod prikrivenog djelovanja postoje značajne razlike u odnosu na klasične dokazne radnje i slijedom toga istaknuti potrebu uvažavanja poteškoća koje utječu na otkrivačke i dokazne mogućnosti radnje.

U radu su obrađene poteškoće u području: očuvanja legende, mogućnosti djelovanja istog istražitelja nakon završetka operacije, zaštite osobne sigurnosti tijekom i nakon radnje, nadzora nadređenih nad djelovanjem istražitelja, provjeri pouzdanosti prikupljenih dokaza, psiholoških posljedica poduzete radnje na istražitelja i pitanja povratka na uobičajena radna mjesta.

Ključne riječi: prikriveni istražitelj, kriminalistička taktika.

UVOD

Kod pojedinih vrsta kaznenih djela je struktura preostalih dokaza drugačija od nekih tradicionalnih oblika općeg kriminala – najčešće ne preostaju materijalni tragovi, radnja počinjenja može biti usmeni dogovor, svjedoci ne žele surađivati te istražitelji često ne mogu prikupiti dovoljno dokaza (Hay, 2005:396). Ogledni primjer su kaznena djela koja se temelje na usmenom dogovoru sudionika, poput političke korupcije, kaznenih djela vezanih uz kupoprodaju predmeta ili usluga (npr. droga, oružje, prostitucija), odnosno organizirani kriminal općenito. U ovakvim kaznenim djelima zbog podudarnih interesa sudionika ne postoji klasična žrtva koja prijavljuje djelo (*victimless crime*), (Albrecht, 2003:454, 463) te je tamna brojka vrlo visoka (Glemboski, 2000:7). Primjena posebnih dokaznih radnji, među koje spada i prikriveni istražitelj, u kriminalističkom smislu je namijenjena poglavito takvoj vrsti kaznenih djela (Moore, 1983:17). Još su njemačka istraživanja iz 1991. godine

* dr. sc. Željko Karas, profesor visoke škole na Visokoj policijskoj školi MUP-a RH, Zagreb.

pokazala da se prema broju korisnika mora poćiniti oko 174 000 kaznenih djela vezanih uz zloporabu opojnih droga svake godine, a od toga istražna tijela klasićnim radnjama ne otkriju niti 1% u toj državi (Koriath, 1992:429). Prema izjavama dilera, na oko 1 000 prodaja postoji opasnost da budu jednom uhićeni klasićnim radnjama (Johnson, 1995:53).

Korištenje prikrivenih mjera se u kriminalistici smatra pružanjem jednakih prikrivaćkih mogućnosti kakve poćinitelj koristi pred istražnim tijelima (Hetzer, 2001:694). Do širenja prikrivenih mjera je došlo uslijed brzih učinaka koje mogu ostvariti, prikupljanja dokaza bez potrebe za oslanjanjem na klasićne radnje, te izostavljanjem okolnosti kao što je oklijevanje građana u svjedoćenju (Clark, 2007:428). Međutim, osim brojnih prednosti koje može imati radnja prikrivenog istražitelja, u kriminalistićkoj taktici su opisane i brojne poteškoće koje su vezane uz njenu provedbu i koje je potrebno uvaćavati kod rasprave o koristima od poduzimanja.

1. POTEŠKOĆE U VEZI S ODRŹAVANJEM LEGENDE PRED POĆINITELJEM

1.1. Poćiniteljeva nastojanja za otkrivanjem prikrivenih istražitelja

Za razliku od nekih obićnih kriminalistićkih radnji, uspješno provođenje radnje prikrivenog istražitelja temelji se na prihvaćanju obmane od strane osumnjićenika, a ukoliko ciljana osoba otkrije obmanu i time onemogući službenu radnju, ne radi se o sprjećavanju službene radnje. Aktivnosti usmjerene na otkrivanje istražitelja svrstavaju se u izravna provjeravanja mogućih istražitelja, te na generalno sprjećavanje mogućnosti infiltriranja. Temeljem empirijskih istraživanja interakcije prikrivenih istražitelja i poćinitelja, teorijski pristupi se svrstavaju u one koji se priklanjaju tumaćenju da poćinitelji više koriste naćelne zaštitne mjere poput suradnje samo s poznatim osobama, nego što pokušavaju otkriti znakove u pojedinaćnom slućaju kroz diskontinuitet trendova poput naglog povećanja narudćbe ili dovođenja nepoznatog kupca.

Najćešća nastojanja koja se mogu oćekivati od strane poćinitelja su u pokušaju pronalaska neke nedosljednosti ili praznine u legendi, temeljem ćega pokušavaju prikrivenog istražitelja uhvatiti u nesigurnosti. Na provjere ne treba reagirati impulzivno jer se poćinitelji mećusobno odnose sumnjićavo. Primjedba da netko radi za policiju ne mora imati ozbiljan smisao nego može biti sastavni dio razgovora i ophođenja u kriminalnom okrućju, pa ćak i dio humora. Prikrivenim istražiteljima se preporućuje mirno prelaziti preko takvih primjedbi, bez posebne reakcije ili negiranja jer to ni drugi pravi poćinitelji ne rade već se najćešće samo osvrnu u šaljivom kontekstu ili omalovaćavanjem policije. Korisno je upravo takve provjere iskoristiti za produbljanje povjerenja i potvrćivanje legende (Lyman, 2001:33). Kada istražitelji na poćetku postupanja svaki dan upoznaju mnogo novih osoba i skoro im svaka predbacuje isto, javlja im se bojazan da moćda neka od tih osoba doista znade njihov stvarni status i to im ćini poteškoće u radu (Miller, 1987:37).

Predbacivanja mogu biti temeljena na razlićitim podacima kojima se nastoji iznenaditi istražitelje. Neki poćinitelji imaju podatke o istražnim tijelima i koriste ih za provjere, poput navođenja imena rukovoditelja i slićno. Poćinitelji mogu pokušavati s potajnom

primjenom sredstava kako bi istražitelja u opojnom stanju uhvatili u nedosljednostima, a primijećeno je i korištenje prostitutki ili atraktivnih djevojaka kojima je cilj zvesti i provjeriti istražitelja, ili ga prigodno pregledati radi utvrđivanja naoružanja. Zabilježena su i temeljitija provjeravanja od strane počinitelja kroz provjeru porijekla, školovanja i radnih mjesta (Girodo i dr., 2002). Jedan američki prikriveni istražitelj je opisao da se provjera od strane visokoorganizirane skupine temeljila na vrlo opsežnom istraživanju koje je bilo vrlo slično načinu rada obavještajnih službi ili policije, od ispitivanja poznanika iz srednje škole, susjeda, ranijih kolega i slično, iz čega zaključuje kako je za provođenja takvog načina provjere trebalo iskustvo u unutarnjim poslovima (Queen, 2005:14).

Provjere mogu biti provedene i korištenjem potkupljivih službenika u tijelima vlasti (Wansley, 1989). Legitimiranje ili zaustavljanje u prometu su također opisani kao načini provjere naloženi od strane pripadnika kriminalnih organizacija koji imaju dobre odnose s pojedinim korumpiranim pripadnicima redarstva. Ukoliko se koristi legenda o ranijem počinjenju kaznenog djela, počinitelji međusobno prepričavaju što znaju o ostalim počiniteljima, te bi bilo neobično ako prikrivenog istražitelja nitko nije vidio kod uhićenja ili u zatvoru (Ruddell i dr., 2006:37).

Neke kriminalne organizacije se temelje na obiteljskoj povezanosti i ritualima koji povećavaju povjerenje, uz postavljanje uvjeta poput uspješne kriminalne prošlosti ili počinjenja najtežih kaznenih djela što je prikrivenom istražitelju neizvedivo osim kao namješteni događaj (Becker, 2009:151). Tajnost djelovanja pokazuje da je tek 1989. godine FBI uspio snimiti ceremoniju prihvaćanja novih članova u talijansku mafijašku organizaciju (Bloom, 2002:91). Prikriveni istražitelji bi se vrlo teško mogli uključiti u takvu skupinu osim u ulozi sporednog stručnjaka što se pokazuje kao ključno u stadiju odabira legende. Poteškoće infiltriranja prikrivenih istražitelja se objašnjavaju boljom organiziranošću i ustrojem počinitelja i širenjem znanja među kriminalnim krugovima (Bättig, 2006:130).

1.2. Nastojanja za prepoznavanjem prikrivenih istražitelja

U znanstvenom istraživanju koje se baziralo na anketiranju dilera, Jacobs je utvrdio da pokušavaju prepoznavati prikrivene istražitelje po obilježjima vezanima uz izgled, potom po neuobičajenom govoru, po drugačijem držanju i običajima preuzimanja droge. U području ponašanja su im neobične okolnosti poput istražiteljevog detaljnog promatranja dilera prije pristupanja. Smatraju da istražitelji imaju karakterističan način hoda ili kretanja, te način korištenja osobnih vozila. Neki su tvrdili da prikrivene istražitelje mogu prepoznati po poluvojničkom držanju, kulturi ophođenja i živahnom pogledu (Joh, 2009:167). Prikrivene istražitelje prepoznaju jer pokušavaju imitirati pojedine fizičke simptome ali ih prenaplašavaju, pogled im je uvijek drugačiji nego kod pravih ovisnika, a tjelesni stav samopouzdaniji. Pokušavaju prepoznati prikrivene istražitelje po previše točnim upitima, što nije uobičajeno u kriminalnom okružju već je inače dovoljno za narudžbu pitati dilera da li radi ili kakav je. U provjerama su dileri pokušavali prikrivenim istražiteljima davati znatno manje količine koju bi pravi korisnici odmah uočili (Jacobs, 1996:417). Kao osnovne načine u promjeni trenda, izdvojili su neuobičajenosti poput iznenadnog povećanja narudžbe ili dovođenje nepoznate osobe na kupnju droge (Jacobs, 1993:281-299). U drugom empirijskom istraživanju koje je obuhvaćalo dilere drogom slično je utvrđeno da su prikrivene istražitelje ili policijske službenike iz njihove

potpore prepoznavali jer su radi većih mogućnosti hvatanja počinitelja nosili sportsku obuću (Knowles, 1996:1-8). U jednom primjeru je osumnjičenik kojem su u susjedstvo infiltrirali istražitelje otpočetak zaključio da nije riječ o stvarnim studentima jer su bili prestari i vozili su aute kakve si studenti ne mogu priuštiti (Lininger, 2004:1224).

Na nekim područjima su počinitelji unajmljivali suradnike motritelje (*lookouts*) kojima je jedini zadatak bio prepoznavati službenike redarstvenih vlasti, ili su pak počinitelji s istim ciljevima nagrađivali kupce ili sudionike koji im daju obavijest ako su u blizini viđeni službenici ili sumnjiva vozila. Kao motritelji se najčešće koriste osobe srednjoškolske dobi, a naknade su bile i do 100 dolara dnevno (Pilant, 1998:260). Za promatranje su koristili i taksiste ili prostitutke (Gambetta, 2009:28).

Razvoj novih oblika istraživanja posljedično utječe na usložnjavanje strukture organiziranog kriminala (Beare, 2003:31). Svaki novi način otkrivanja kaznenih djela vrlo brzo dovodi do mjera kojima počinitelji izbjegavaju otkrivačke namjere te će djelovanje tijela vlasti većinom zahvaćati manje pripremljene počinitelje a umjesto uhićenih, s počinjenjem kaznenih djela nastavljaju oni koji su bili vještiji i nisu uhvaćeni (Schuler, 1990:901). Krug u kojem stalno uvođenje novih oblika istraživanja počinitelji onemogućavaju, te onda tijela vlasti uvode nove taktičke oblike postupanja, neki nazivaju svojevrsnom utrkom u naoružavanju (Fox, 2001:254). Kad počinitelji postanu iskusniji, više nisu pod utjecajem mladenačkih uzbuđenja ili pobuda vezanih uz brzo pribavljanje sredstava za provode, već primaju k znanju mogućnost teških kazni i odgovarajuće im se prilagođavaju (Cromwell i dr., 2004).

2. KRIMINALISTIČKE POTEŠKOĆE VEZANE UZ ZAVRŠETAK MJERE

U kriminalističkoj praksi se uglavnom susreće jednokratni oblik postupanja u simuliranim kupoprodajama ili kratkotrajna djelovanja s nekoliko susreta. Istražitelj najčešće neće biti duže vremena u skupini, tako da nije potrebno posebno intenzivno planiranje ni priprema, niti se susreću opasnosti kao u dugotrajnom obliku postupanja (Lee, 2004:115). I u najrazvijenijoj američkoj kriminalističkoj praksi se dugotrajne radnje provode samo iznimno. Infiltracija prikrivenog istražitelja je u usporedbi s klasičnim radnjama iznimno rijetka u europskim sustavima. Prikriveni istražitelji ponekad dolaze iz drugih teritorijalnih područja samo na kraća vremenska razdoblja radi niza kraćih kupoprodaja i ne dobivaju novo radno mjesto (Bayley, 1996:88). Kod složenijih ciljeva usmjerenih na više razine organiziranih skupina, neki kriminalisti smatraju da trajanje radnje prikrivenog istražitelja ne bi trebalo biti ispod pola godine iako bi pritom trebalo vrednovati pojedinačne okolnosti slučaja. Toliko vremena se smatra potrebnim za osnovno prikupljanje podataka koji se mogu koristiti za usmjeravanje daljnjeg djelovanja (Kraushaar, 1994:482).

Potrebno je uzeti u obzir da ova mjera nije poput klasičnih radnji koje se mogu jednostavno započinjati ili prekidati bez utjecaja na budući rad istih službenika. Kada je za prikrivenog istražitelja opravdan nastavak daljnjeg djelovanja pod istom legendom koju je stvarao duže vremena, s kriminalističke strane bilo bi opravdano izbjegavati otkrivanje podataka o njegovom sudjelovanju ako se mogu zadovoljavajuće koristiti drugi dokazni izvori. Otkrivanje podataka iz kojih bi počinitelj mogao zaključiti o kojoj se osobi iz njegove okoline radi, u kriminalističkoj praksi se naziva "spaljivanje prikrivenog

istražitelja" (*burning deep cover agents*) jer postaje neuporabljiv za buduće operacije a velika sredstva i pripreme su uložene u njegovu infiltriranje (Ross, 2007:525; Körner, 1984:339). Da prikriveni izvor ne bi bio uništen, prikladnije je održati njegovu tajnost a za dokazivanje koristiti druga dokazna sredstva (Füllkrug, 1984). Ovo je također jedna od razlika u odnosu na klasične dokazne radnje koje se mogu iznova provoditi istim policijskim službenikom bez posebnih poteškoća. U američkoj kriminalistici se identitet i uloga prikrivenog istražitelja pokušava zaštititi većim korištenjem nagodbe prije optuživanja jer ako počinitelj prizna kazneno djelo, ne izvode se drugi dokazi niti se spominje korištenje prikrivenog istražitelja.

U kriminalističkoj taktici je radi većih istraživačkih ciljeva opisana mogućnost da se uz prikrivenog istražitelja koji je na povoljnom položaju u kriminalnom okruženju, omogući infiltriranje drugog istražitelja. Kroz ovakva djelovanja se može postići više razina zaštite u odnosu na primarni izvor podataka koji i dalje može nastaviti s radom bez opasnosti za korištenje u kaznenom postupku. Ovdje se radi o taktici prebacivanja izloženosti na sekundarne istražitelje ili na druge dokazne izvore, a kriminalistička praksa pokazuje da se mogu stvoriti tri ili čak četiri razine zaštite od primarnog prikrivenog istražitelja. Primjer iz američke prakse je trogodišnja akcija prema skupini počinitelja od strane nekoliko prikrivenih istražitelja u raznim ulogama suradnika za računovodstvo, aerodromskog službenika za pristup teretu i sličnih koji su potom korišteni u dokazivanju da se ne bi otkrilo primarnog prikrivenog istražitelja dublje ubačenog u kriminalnoj skupini (Ross, 2007:525). U slučaju uhićenja osumnjičenika, moguće je i da prikriveni istražitelj također bude pritom uhićen i da zadrži svoju legendu do početka kaznenog postupka (Hess, 2009:227). Ponekad istražitelj i dalje ostaje u istoj ulozi kako ne bi privukao sumnju ali i zbog okolnosti da će se neki počinitelji vratiti u isto okruženje i možda pričati o tome gdje su prikrili dokaze ili koga su podmitili u pravosuđu (Ferraro, 2005:186).

Taktika postupanja prikrivenog istražitelja se više usmjerava na stjecanje povjerenja i dolaska do položaja na kojem može prikupljati više informacija o počinjenju (*information position*), a onda se počinitelji hvataju odvojenim mjerama kako prikriveni istražitelj ne bi bio razotkriven (Klerks, 1995:120). Time je ostvaren kriminalističko-taktički prijelaz na oblik za opsežnije prikupljanje dokaza, što mijenja ulogu prikrivenog istražitelja. Primjerice, u nizozemskom sustavu se primjećuje porast dugotrajnijeg infiltriranja kojem je cilj samo prikupljati podatke a ne pokretati kazneni progon, već se za to koriste druge mjere (Joubert, 1996:214).

Oblik djelovanja koji može doprinositi nepotrebnosti detaljnijeg uključivanja prikrivenog istražitelja u dokazni postupak je planiranje policijskih akcija tako da prikriveni istražitelj ne bude nazočan događajima koje bi trebalo dokazivati, već da se takvi događaji obuhvate nekim zamjenskim dokaznim sredstvom. Prema kriminalističkim spoznajama je najkorisnije mješovito poduzimanje mjera infiltracije i tajnog nadzora tehničkim sredstvima jer se onda kao dokazi mogu koristiti snimke (Levi, 2002:4). U njemačkoj kriminalistici se preporučuje koristiti dokazna sredstva kojima se nadomješta prikriveni istražitelj (*Beweissurrogaten*) (Lang, 2001:110-111). Uhićenje se može provoditi naizgled slučajno tako da se ciljana osoba ne može povezati s prethodnim djelovanjem prikrivenog istražitelja (Calsyn, 1998:1228), primjerice policija zaustavi u prometu vozilo i pritom

glumi kao da je slučajno odabrano, a unutra pronadu dokaze koje im je prethodno dojavio prikriveni istražitelj (Allender, 2004:1-10).

U pojedinim stranim sustavima je uočena pojava da se za radnju prikrivenih istražitelja izvješćuje da nije uspjela prikupiti nikakve korisne podatke i da nema potrebe nastavljati s istraživanjem, a postoje naznake da je prikriveni istražitelj ustvari prikupio dovoljno korisnih podataka ali se radi izbjegavanja razotkrivanja njegove uloge službeno predočava da je mjera bila neuspješna. Prema nizozemskom izvješću o nadzoru prikrivenih radnji za 1994. godinu, neznatno više od 20% prikrivenih radnji je imalo uspješne rezultate za što neki smatraju da ne odgovara stvarnom stanju (Joubert, 1996:214). Slični podaci su primijećeni u njemačkoj praksi – ako se započne kazneni postupak u slučaju u kojem je postupao prikriveni istražitelj, onda se moraju otkriti radnje korištene u istraživanju, ali ako se istraživanje obustavi kao da nije prikupljeno dovoljno podataka, onda neće biti razotkriven prikriveni istražitelj a protiv počinitelja se može nastaviti u okviru otvaranja novog slučaja (Albrecht, 2003:324).

3. UGROŽAVANJE OSOBNE SIGURNOSTI

3.1. Ugrožavanje od strane drugih policijskih službenika

Djelovanje prikrivenog istražitelja ponekad nema samo za posljedicu uvjeravanje počinitelja nego i drugih policijskih službenika koji mogu biti uvjereni da se radi o opasnom počinitelju. Primjeri slučajnih djelovanja prema prikrivenim istražiteljima mogu biti osobito opasni zbog mogućnosti tzv. prijateljske vatre (*blue-on-blue fire*), (Kinnee, 1994:113). Nošenje oružja se smatra vrlo riskantnim djelovanjem za prikrivenog istražitelja jer su u stranoj kriminalistici zabilježeni brojni smrtni slučajevi kao posljedica zabune policijskih službenika (Sheptycki, 2004:319). Primjer je američki istražitelj koji je radi sprječavanja bijega počinitelja pucao u zrak, a u tom trenutku su slučajno naišli službenici u odori i mislili da je riječ o razbojniku te ga pogodili s tri metka. Sličnom zabunom je šest prikrivenih istražitelja upucano od strane granične policije na granici s Meksikom (Marx, 1988:176). Prikriveni istražitelj je usmrćen u Hustonu 1974. godine kada je pokušao pomoći drugom prikrivenom istražitelju kojeg su u zahodu napali počinitelji. Izvadio je oružje i pucao radi upozorenja, na što je vlasnik lokala pozvao policijsku ophodnju koja je zabunom usmrtila istražitelja jer jedini nije ispuštao oružje. Zbog toga su u taktici postupanja pojedinih policijskih organizacija posebno razrađena pravila o postupanju s oružjem kad policijski službenik ne nosi odoru (Davis, Pinizzotto, 1996).

Neobični su slučajevi nezakonitosti od strane službenika koji su dio određenih tijela vlasti. U primjeru koji je obradilo *Mollenovo povjerenstvo* ustanovljeno povodom policijskih nezakonitosti u New Yorku, tri policijska službenika provalila su u stan i pretukla navodnog počinitelja za kojeg nisu znali da je ustvari prikriveni istražitelj koji je radio glumeći dilera. Stan je bio pod tehničkim nadzorom te je njihovo nezakonito djelovanje snimljeno. Prikriveni istražitelj koji je bio u ulozi dilera dao je podatke o uočenim nezakonitostima 12 policijskih službenika za koje je saznao tijekom provođenja radnje 1993. godine u Washingtonu (Conser, 2005:275-276).

Postoje razni kriminalističko-taktički oblici osiguranja istražitelja tijekom postupanja. Ponekad se zaštita provodi djelovanjem posebne skupine (*covering unit*), (Alvarez, 1993:8). Nekada se provodi i od strane pojedinačnog službenika (*ghost*) koji bi se uvijek trebao nalaziti u blizini i priskočiti upomoć ili pozvati potporu (Lyman, 2001:17). Očuvanje sigurnosti uz potporu drugih službenika je moguće u kratkotrajnim djelovanjima ili uz kombiniranje više ubačenih prikrivenih istražitelja, ali kod dugotrajnijih djelovanja će se istražitelj češće morati sam brinuti za sigurnost. Kod dužih infiltracija se istražitelji nakon prevladavanja prvih strahova započnu ponašati vrlo samouvjereno i zaključuju da su manje ugroženi jer su navikli na korištenje lažnog identiteta (Miller, 1987:37-38). Zaštitu je prikrivenom istražitelju potrebno pružiti kada god to opravdavaju ugrožavajuće okolnosti, a osobito ukoliko se iz drugih izvora dozna za opasnosti, poput posebnih mjera za koje prikriveni istražitelj ne zna da se provode (Brown, 2001:277).

3.2. Ugrožavanje tijekom primopredaje

Razmjena novca za predmete je dio postupanja koji se u kriminalistici smatra najopasnijim stadijem u operaciji. Najviše prikrivenih istražitelja DEA-e je ozlijeđeno u ovoj fazi zbog pokušaja razbojništva od strane osumnjičenika ili drugih osoba. DEA je u studiji utvrdila da opasnim situacijama doprinose čimbenici poput pojave paranoje kod počinitelja zbog učestalog korištenja droge, sklonosti pojedinih skupina u korištenju nasilja i primamljivosti velikih novčanih iznosa (Lee, 2004:151-157). Problem može biti i ponavljanje situacija jer kod istražitelja to ima za posljedicu smanjivanje opreza iako svaka operacija sadrži visoku opasnost. Neki počinitelji su inače nepredvidljivi prema svojim suradnicima i drugim počiniteljima (Lyman, 2001:17).

Kod pokazivanja novca (*flash-roll*) je neophodan osobito pažljiv pristup (Alvarez, 1993:33). Radi smanjivanja ugroženosti u taktičkom smislu se preporučuje izbjegavati držanje novca kod istražitelja već ga se preporučuje samo pokazati dok se ne utvrdi posjeduje li počinitelj stvari za primopredaju. Primjerice, neki koriste pokazivanje na javnom parkiralištu iz drugog vozila koje je u kretanju tako da počinitelj može samo vidjeti novac. Kao što istražitelji ne bi trebali dopuštati dolazak počinitelja u njihove stanove, ne bi trebali ulaziti niti u počiniteljeve zbog mogućeg narušavanja sigurnosti i skrivenog oružja (Lee, 2004:115), a osobito je opasno donošenje većih iznosa novca (Alvarez, 1993:35). Prikriveni istražitelj je manje ugrožen tijekom dugotrajnog postupanja u višim razinama kriminalnih skupina, jer takvi počinitelji obično ne koriste nasilje već im je cilj razvijati povjerenje da bi posao napredovao, a primopredaje se odvijaju na otmjenijim mjestima kao što su raskošni restorani (Beare, 2003:251). Uhićenje izravno tijekom ili nakon primopredaje može biti opasno jer počinitelj ne zna da se radi o policijskim službenicima nego može smatrati da je on objekt razbojništva (Lee, 2004:120).

3.3. Ugroženost nakon otkrivanja stvarne uloge

Razotkrivanje legende može predstavljati opasnost za prikrivenog istražitelja (Waldner, 2009:189). Do brojnih napada je došlo nakon što su počinitelji otkrili da se radi o policijskom službeniku. Podrobniji podaci o ovom području nisu objavljeni u znanstvenoj literaturi, dok su pojedini američki istraživači anketiranjem bivših istražitelja utvrdili da sudjelovanje u oružanim sukobima nema zanemariv udio (Miller, 1987:38). Gambetta

iznosi neslužbene informacije da su u Sjedinjenim Američkim Državama mjesečno oko dva prikrivena istražitelja napadnuta vatrenim oružjem (Gambetta, 2009:17).

Prikriveni istražitelj može biti ugrožen i nakon završetka radnje, osobito od organiziranih skupina koje nastoje umanjiti sudjelovanje u provedbi prikrivenih radnji. Pojedine kriminalne skupine su bile uključene u ubojstva svjedoka ili informatora čija imena su slučajno spomenuta na sudu, građana koji su pokušavali pokrenuti javne kampanje zbog suzbijanja droge, odnosno policijskih službenika koji su trebali svjedočiti (Schuler, McBride, 1990:904). Jednom prikrivenom istražitelju je prišao policijski službenik i u ime osumnjičenih mu ponudio novčani iznos za promjenu iskaza. On je to odbio i nekoliko mjeseci kasnije je prema njemu pokušano ubojstvo (Seumas, 2006:86). Opasnost postoji kod naknadnog otkrivanja identiteta neovisno o tome što se završilo s postupanjem. Prikrivenog istražitelja je 1987. godine na Havajima ubio počinitelj kad je izašao s izdržavanja kazne zatvora, a jedan prikriveni istražitelj ubijen je 1993. u New Jerseyju u ulaznom hodniku sudnice u koju je došao svjedočiti o prikrivenoj radnji. U Washingtonu je 1994. godine prikriveni istražitelj ubijen dok se vraćao s prikrivenog zadatka i naišao na prometnu nesreću u kojoj su sudjelovali motociklisti. Zastao je radi pružanja pomoći ali jedan od pripadnika bande ga je prepoznao iz ranijeg postupanja i ubio.

Iako se prikrivenom istražitelju načelno zabranjuje otkrivanje stvarne uloge, dvojbeno je može li u slučaju ugrožavanja biti korisno otkrivanje svojstva policijskog službenika. Iz strane kriminalističke prakse su poznati primjeri da su počinitelji pokušali kazneno djelo prema istražitelju, ali su prestali kada ih je uvjerio da je policijski službenik. Počinitelji se mogu uplašiti akcije koja slijedi od drugih službenika zaduženih za sigurnost ili zbog snimanja kaznenog djela tajnim nadzorom (Lee, 2004:130). Vrlo je teško postaviti preporuke u ovom području već je potrebno uvažavati obilježja osumnjičene osobe i okolnosti kaznenog djela. Dok bi kod nekih počinitelja otkrivanje stvarnog statusa bilo učinkovito za zaštitu sigurnosti, kod drugih bi moglo biti povod za nasilje.

Uvažavajući mogućnosti stradavanja prikrivenih istražitelja, neki predlažu promjenu strategije upravljanja prikrivenim istražiteljima jer to područje predstavlja posebne rizike i probleme (Chapman, 1986). Neke američke jedinice u podzakonskim propisima imaju odredbu da prikriveni istražitelj mora imati službenu značku na dohvat ruke kojom ne koristi oružje (Hamilton, 1994:148). Neki preporučuju da istražitelj ima skriveno oružje za obranu (Cook, 1996), ali ukoliko počinitelj vidi da ga istražitelj nosi, može postojati veća vjerojatnost da će ga i sam nositi na sljedeće sastanke (Lee, 2004:130). Dvojbeni je slučaj prikrivenog istražitelja Warda o kojem se u stranoj kriminalistici vode rasprave kako bi postupanje završilo da se predstavio. Nakon kupnje je diler uočio da netko pokušava ući u kuću, a ustvari se radilo o službenicima za uhićenje. S obzirom na to da nije znao da se radi o policijskim službenicima, najprije je usmrtio prikrivenog istražitelja (Alvarez, 1993:92).

4. POTEŠKOĆE U NADZORU NAD PROVOĐENJEM RADNJE

4.1. Općenito

Prikriveni istražitelji rade u okolnostima koje su potpuno drugačije od klasičnih policijskih poslova. Dio postupanja će raditi samostalno bez mogućnosti usmjeravanja od strane neposrednog rukovoditelja. Uobičajeni oblici nadzora kakve se može poduzimati u običnom istraživanju su neprovedivi kod dugotrajnijih oblika prikrivenog rada. Vođenje prikrivenog istražitelja se smatra jednim od težih kriminalističkih poslova, a uloga službenika koji će provoditi nadzor je značajna jer će u nekim pravnim sustavima morati iskazivati o postupanju (Schmidt-Sommerfeld, 2001:486-487). Uloga nadzornika je značajna jer su pod okriljem tajnosti moguće brojne zloporabe (Wakefield, Fleming, 2009:70). Prema stranim podacima, nadzorni službenici u najvećem broju slučajeva nisu imali poteškoća s usmjeravanjem prikrivenih mjera (Scherp, 1993:66-67). Zbog zahtjevnosti djelovanja neki tvrde da su ove radnje znatno bolje praćene nego brojni drugi oblici djelovanja u kojima nema toliko nadzora a moguće su slične zloporabe (Klerks, 1995:120). Korištenje nadzora tijekom mjere prikrivenog istražitelja je opravdano ne samo zbog onemogućavanja zloporaba nego i zbog poboljšanja sigurnosti (Swanson, 2003:207). Periodično korištenje poligrafa se također smatra kvalitetnim oblikom nadzora (Barefoot, 1975:17). Propusti koji se događaju u američkom sustavu su u kriminalistici označeni kao posljedice nedovoljnog nadzora ili nedostatka stručnosti (Ross, 2007:574).

4.2. Zloporabe u provođenju radnje prikrivenog istražitelja

Nepravilnosti mogu započeti zbog nestanka granice između uloge i pravog statusa. Prikriveni istražitelj uranja u okolinu u kojoj nema ograničenja zakonitosti i to je vrsta posla u kojoj se jednostavno može započeti s nezakonitostima (*invitational edge*), (Waddington, 1999:125, 127). Prema izvješću *Mollenovog povjerenstva*, policijske zloporabe su u području prikrivenih mjera moguće zbog umanjениh mogućnosti nadzora. Provođenje radnji stavlja službenike u doticaje s velikim iznosima novca, a istodobno su zbog prikrivenosti radnje zaštićeni od uobičajenih oblika hijerarhijskog nadzora, što za nepoštene policijske službenike predstavlja okolinu pogodnu za nezakonitosti (Blumenson, 1998:99). Izolirano djelovanje u kojem istražitelj mora primjenjivati obmanu stvara uvjete koji su pogodni za razvoj zloporaba (Wright, 2007:602). Čak se i prigovara da su prikriveni poslovi privlačniji za manje moralne službenike koji se tijekom postupanja pretvaraju u polupočinitelje. Ipak, većina djelovanja prikrivenog istražitelja ne stavlja takve zahtjeve pred službenike (Sielaff, 1985:580).

Kao nepovoljna pojava je utvrđeno da prikriveni istražitelji bez znanja nadzornih službenika čine kaznena djela da bi održali ulogu ili nastavili uspješno istraživati (Gambetta, 2009:25). Kod ubacivanja u skupine koje imaju niske moralne standarde može doći do oponašanja, ali za razliku od nekih psiholoških poremećaja ovdje je riječ o svjesnom nastojanju za lagodnim životom i prihodima. Prikriveni istražitelji tako mogu postati pravi počinitelji kaznenih djela koja bi trebali istraživati (podivljaju, *going native*), (Girodo, 1991:362). Pripadnici jedinice za posebne kriminalističke poslove u policiji New Yorka bili su uhvaćeni u brojnim nepravilnostima, od iznošenja droge koja je zaplijenjena, do uzimanja mita. Od 70 istražitelja iz jedne generacije čak su 52 službenika bila optužena

za razne kažnjive radnje, 2 su počinila samoubojstvo, a 1 je doživio duševni slom (Marx, 1988:163). Od nepravilnosti u radu, zabilježena su prisvajanja novčanih sredstava za navodne informatore ili su tijekom akcija prisvajali drogu zatečenu kod počinitelja (Fitzgerald, 2007:154). Zato se u kriminalistici preporučuje jasna odgovornost, kvalitetan način vođenja i nadzora, izbjegavanje slobodnog usmjeravanja i učestala komunikacija (Schwindt, 1987:313). U skandalu s policijskom postajom Rampart u Los Angelesu krajem 90-ih godina dvadesetog stoljeća je otkriveno da je preko stotinu policijskih službenika iz posebne jedinice za suzbijanje kriminala bilo uključeno u raznovrsne zloporabe od podmetanja ili uništavanja dokaza, krađa i preprodaja narkotika pa sve do razbojništava (Levenson, 2001:18-25). Otkrivanje skandala je započeto 1999. godine kada je službenik Pérez uhićen tijekom pokušaja prodaje kokaina kojeg je prisvojio u postupanju prikrivenog istražitelja (Shelden, Brown, 2002:139; Natapoff, 2009:80). U Chicagu se prikriveni istražitelj koji je bio u ulozi svodnika nakon prestanka mjere nastavio baviti istim djelatnostima (Marx, 1992).

Veće zloporabe su poznate i u europskoj kriminalističkoj praksi. Nizozemsko parlamentarno istražno povjerenstvo (voditelj Van Traa) je otkrilo da se 1993. godine posebna jedinica za istraživanje organiziranog kriminala (*Interregionaal Recherche-team* – IRT) bavila nezakonitim djelatnostima pod okriljem *Operacije Delta*. Odobrili su uvoženje stotina kilograma droge koja je došla do ulične prodaje, a od pribavljenih prihoda su financirali druge kriminalističke akcije. Dio droge je završio u uličnoj prodaji na teritoriju Velike Britanije. Istražitelji su postupali izvan zakona bez ikakvih odobrenja i nadzora od strane drugih tijela, a skandal je opisivao kao potpuna kriza posebnih kriminalističkih mjera (Gray, Hart, 1998:39-47). Slično su u belgijskom sustavu otkrivene zloporabe kojima se zbog gubitka novčanog iznosa u jednoj od prikrivenih operacija u kojoj je počinitelj uspio pobjeći, započelo s prodavanjem droge da bi se vratio novac (tzv. *Slučaj François*), (Joubert, 1995:308). Službenici zaduženi za prikrivena istraživanja su dopuštali prenošenje droge i omogućavali dostupnost u uličnoj prodaji, s opravdanjem da provjeravaju obavještavaju li ih njihovi informatori o svim događanjima. Postojale su i pretpostavke da je takvo postupanje svojevrsna nagrada za informatore koji su im ranije pomagali u istraživanju (Boer, 1997:17). U Genovi je karabinjerski načelnik Riccio uhvaćen 1997. godine kada je prodavao drogu koju je zaplijenio tijekom postupanja kao prikriveni istražitelj.

4.3. Prelazak prikrivenog istražitelja na stranu počinitelja

Nakon dugotrajnijeg djelovanja u kojem prikriveni istražitelj mora prihvaćati i odobravati ponašanje počinitelja, a negativno se odnositi prema policiji i istražnim tijelima, zbog nastojanja za vjerodostojnim prikazivanjem, može se uistinu udaljiti od početnih ciljeva i postati povezan s počiniteljima. Uloga može predstavljati veliki izazov ako se istražitelju dopadnu neke osobe s kojima se susreće u kriminalnom okružju. Odvojenost od svakodnevnih kontakata koje su osobu održavale u stabilno formiranim stavovima, te stalno laganje može dovoditi do prestanka ranijeg identiteta i do potpunog uranjanja u nove životne okolnosti. Prikriveni istražitelj može poprimiti značajke koje ga bitno razlikuju od osobnosti kakvu je imao na početku istraživanja (tzv. *prelazak, cross over*), (Marx, 1987:163).

Mogu se razviti simpatije ili sklonost za razumijevanje životnih okolnosti počinitelja, osobito ako se tijekom postupanja pokaže da počinitelji imaju neke pozitivne osobine ili da su se u kriminalu našli stjecajem teških životnih okolnosti. Policijski službenici koji su prije započinjanja prikrivenog istraživanja gledali crno-bijelo na počinitelje i stereotipno ih obilježavali, izvješćuju da nakon početka istraživanja dobivaju potpuno drugačiji pogled na njih jer vide da su to obični ljudi s mješavinom pozitivnih i negativnih osobina, osobito ako imaju neka zajednička gledišta. Istražitelj više ne percipira počinitelja kao neprijatelja društva, već se javlja ublaženo stajalište poput odnosa prema bliskoj osobi, rođaku ili kolegi koji je možda napravio nešto nezakonito, ali se zbog osobnih i prijateljskih veza zanemaruje prijavljivanje. Tome doprinosi gubitak vlastitog identiteta i preuzimanje vrijednosti skupine ili pojedinaca s kojima surađuje (*overidentification*), (Band, Sheehan, 1999:2). Nadzorni službenik služi za održavanje perspektive odnosno mora stalno podsjećati na pravu ulogu prikrivenog istražitelja da bi se održavala emocionalna distanca od ciljanih osoba (Miller, 1987:36), a međusobno mora postojati veliko povjerenje (Schmidtmann, 1984).

Istražitelj se utapa u kriminalno okružje i izlaže nesigurnostima i dezorijentiranosti u pokušaju prihvaćanja uloge te nastaje zbunjenost koja za posljedicu može imati moralnu degradaciju. Upravo s ciljem izbjegavanja takvih pojava provodi se poseban odabir istražitelja i izobrazba koja bi im trebala pomoći u prevladavanju osjetljivih situacija. Pogrebin i Poole su anketiranjem prikrivenih istražitelja utvrdili da postoje slučajevi za koje nisu željeli da završe uhićenjem jer su im se neke od osumnjičenih osoba svidjele i nisu im željeli uništiti živote (Pogrebin i dr., 1993). Jedan prikriveni istražitelj opisuje da je imao slobodne mogućnosti biranja osoba za usmjeravanje daljnjeg istraživanja, te nije preporučio istraživanje jednog počinitelja koji mu se dopadao kao osoba (Wansley, 1989). U drugom slučaju je prikriveni istražitelj skrivao drogu jer se sprijateljio s počiniteljima i rekao da ne može svjedočiti protiv njih jer su mu postali prijatelji (Trebach, 2005:347). U dugotrajnim postupanjima je problematična odvojenost od svakodnevnih prijateljskih kontakata te istražitelj u nedostatku drugih bliskih osoba započne razvijati bolje odnose s počiniteljima (Miller, 1987:40). Pritom može biti ugrožavajući čimbenik što se prikriveni istražitelji smatraju slobodnijim u postupanju jer radnje pod drugim identitetom ne poimaju kao svoje.

Završetak istraživanja može biti osobito emotivan za prikrivenog istražitelja, što ovisi i o tome hoće li ciljane osobe doznati za njegovu pravu ulogu. Prikriveni istražitelji se suočavaju s osjećajem krivnje u slučajevima solidarnosti, što je najuočljivije kada uhvaćeni počinitelj odbija odati policiji s kime je sve surađivao u kaznenom djelu, iako bi zato mogao imati pogodnosti, a time ustvari pokušava zaštititi prikrivenog istražitelja. Prikriveni istražitelji iskazuju da u takvim situacijama imaju problema koji se tiču iznevjerivanja (Seumas i dr., 2006:206). Zato se javljaju opasnosti u odnosu na promjenu pogleda na kaznena djela, u razvijanju suosjećanja ili prijateljstva s počiniteljima, pribjegavanja korištenju poroka, odbijanja postupanja prema smjernicama i započinjanje privatnog djelovanja (Schwindt, 1987:313). Engleski prikriveni istražitelj koji je šest godina bio infiltriran među prosvjednike za zaštitu prirode nakon prestanka rada promijenio je strane i postao član iste organizacije (Evans, Lewis, 2011).

5. KRIMINALISTIČKE POTEŠKOĆE S POUZDANOŠĆU PRIKUPLJENIH DOKAZA

5.1. Pouzdanost prikupljenih dokaza

Radnjom prikrivenog istražitelja se nastoji prikupljati malobrojne dokaze koje počinitelji mogu vrlo jednostavno prikriti, ali su u istoj mogućnosti sadržane i glavne opasnosti jer je pouzdanost dokaza teško provjeriti. Prikrivene mjere sadržavaju veću mogućnost zloporaba jer se pod obrazloženjem tajnosti podataka i objedinjavanjem raznih funkcija u jednoj osobi mogu stvoriti prigode za odstupanja od pravila. Upitan je odnos prema podacima koji idu u korist okrivljeniku i hoće li ih prikriveni istražitelj navesti u izvješću, a zamjetan je i problem što istražitelji ponekad netočno prikazuju postupanje u službenim izvješćima (Miller, 1987:36).

Mali exempli je uhićenje više od 40 osoba temeljem iskaza prikrivenog istražitelja u teksaskom gradiću Tuliji (Buerger, Farrell, 2002:273). Osnovni dokaz je bilo svjedočenje prikrivenog istražitelja Colemana o kupovini droge. Iskazivao je da je proveo preko stotinjak kupovina droge tijekom jednogodišnjeg djelovanja koje je započeto 1998. godine. Tijek provođenja mjere nije bio sniman, niti se za dokazivanje koristila droga koju je navodno kupovao. Nakon četiri godine, dok je dio uhićenih još uvijek bio u zatvoru, prikriveni istražitelj je uhvaćen u krađi, a nakon toga se pojavila sumnja u ranija postupanja. U ponovljenom postupku su optužbe protiv osumnjičenih odbačene a prikriveni istražitelj je osuđen za teško krivokletstvo (Blakeslee, 2005). Bio je uvježbavan u DEA-i te čak proglašen najboljim istražiteljem 1999. godine (McAdams, 2005). Sličan je slučaj otkriven na Novom Zelandu 2007. godine kada je bivši prikriveni istražitelj O'Brien pod teretom krivnje priznao u pismu predsjedniku Vrhovnog suda da je 70-ih godina dvadesetog stoljeća, dok je radio na prikrivenim mjerama, lažno svjedočio za preko 150 osoba koje su temeljem njegovog iskaza osuđene. Pretpostavlja se da sličnih slučajeva ima još (Natapoff, 2009:80). Neki zato osporavaju uporabu prikrivenih istražitelja kao svjedoka ukoliko postoje okolnosti koje bi ukazivale na nevjerođostojnost. U njemačkoj kriminalistici se posebna pozornost usmjerava osiguranju vjerođostojnosti dokaza koji su pribavljeni korištenjem prikrivenih istražitelja što je preneseno i u smjernice o postupanju redarstvenih vlasti (Roll, 1999:77).

5.2. Pouzdanost sadržaja razgovora

Kod istraživanja kaznenih djela čija se radnja sastoji u nekom obliku dogovora, sadržaj komunikacije može biti središnji problem za dokazni postupak. Pojedina kaznena djela se dokazuju temeljem razgovora koji je vođen i kolokvijalno ih se zato naziva kaznenim djelima razgovora jer ne preostaju drugi dokazi (*language crimes*) (Shuy, 2005:5-6). Iz sadržaja razgovora može biti vidljiva namjera i uloga počinitelja. Počinitelj može manipulirati jezičnim izražavanjem i komunikacijom kako bi skrivao stvarne namjere, ali s druge strane i u postupanju prikrivenog istražitelja mogu postojati manipulacije koje mogu dovesti do nepouzdanih dokaza.

Shuy je moguće zloporabe klasificirao u skupinu stavljanja riječi osumnjičeniku u usta (*scripting*), parafraziranju kako bi se činilo da je rekao nešto nezakonito (*criminalizing*), odnosno pobijanja nekih izjava koje bi kasnije mogle poslužiti kao obrana

osumnjičenika (*camouflaging*). Ako bi razgovor bio vođen tako da osoba s kojom se razgovara misli da se priča o nekoj drugoj temi ili je riječ o drugačijem kontekstu, sadržaj razgovora može biti nepouzdan. Pogrešno shvaćanje može nastati ako bi prikriveni istražitelj neprikladno prekidao ili se ubacivao u govor osumnjičenika nadopunjavajući izjavom koju ovaj nije rekao, ili kada bi govorio umjesto njega objašnjavajući što ovaj misli. Ako osoba nešto kaže, a prikriveni istražitelj to ponovi, ali pritom daje drugačije značenje podrazumijevajući nešto što nije rečeno, to također ulazi u nepravilne oblike razgovaranja. Između ostalog, može se raditi o nekoj drugoj okolnosti koja se izričito u razgovoru ne spominje nego samo navode kako se radi o "onome", a osumnjičenik pod time podrazumijeva nešto drugo (Shuy, 2005:15 i dalje). Jedan od nepoštenih oblika je neprihvatanje odbijanja od strane osumnjičene osobe. Primjer je američki prikriveni istražitelj u ulozi ubojice koji je prelazio preko niječnih odgovora osumnjičenika koji se predomišljao, već je samo nastavljao s opisivanjem priprema (Shuy, 2005:24-29).

Snimke koje su napravljene tijekom prikrivenog istraživanja mogu biti podvrgnute raznovrsnim oblicima provjera (Goldwasser, 1987). Trebalo bi izbjegavati da prikriveni istražitelj sam snima razgovore ili da može utjecati na rad uređaja za snimanje. Jedan od primjera je petodnevni razgovor od kojeg je istražitelj kratkotrajno snimio samo zadnji susret (Shuy, 2005:159 i dalje). Primjer manipulacija tijekom snimanja prikrivenog razgovora je kad su prikriveni istražitelji smatrali da je njihov posrednik tijekom provođenja *Operacije Corkscrew* u Clevelandu 1984. godine prikupio dokaze o podmićivanju suca. Tražio je od suca da povuče uhidbeni nalog za poznanika, što je i snimio, a potom napravio pauzu na uređaju kada se sudac usprotivio, te je naknadno bez nazočnosti suca snimio svoju repliku: "ona kuverta na stolu je za vas".

Osim verbalne komunikacije, može biti važna i neverbalna (Hendrie, 1998:28), jer se dogovor o količini droge koja se želi kupiti ponekad daje znakom prstima (Knowles, 1996). Ponekad osoba može nešto izgovarati a da izražaj lica ili pokreti rukom jasno pokazuju kako je riječ o ironiji. Čak i kada netko tijekom razgovora govori potvrdno riječ "da, da", to može imati različita značenja, primjerice da dobro čuje ili da razumije sadržaj razgovora, a ne mora nužno značiti da se slaže s onime što je izrečeno (Marx, 1987:136). Neki ključni podaci o namjeri mogu biti priopćeni kimanjem, odobravanjem rukom i raznim drugim znakovima koji su uobičajeni u interpersonalnoj komunikaciji (Lininger, 2007:838).

6. NEKE PSIHOLOŠKE POTEŠKOĆE OD PRIKRIVENOG RADA

6.1. Poteškoće s prestankom korištenja legende

Nekim službenicima su i nakon prestanka obavljanja poslova prikrivenog istražitelja nesvjesno ostale navike, način govora i slične navike koje su koristili tijekom postupanja. Zbog vjernog glumljenja i potiskivanja im je ponekad čak bilo teško povjerovati da su policajci (Marx, 1987:164 i dalje). Istražitelji opisuju da kada bi nakon prestanka poduzimanja radnje uočili policijsko vozilo, prva nagonska reakcija bi im bila da se trebaju skloniti, a tek nakon nekoliko trenutaka bi se prisjetili da su i oni ustvari policijski službenici (Marx, 1987:170). Slične posljedice od rada u ulogama su opisane sredinom 20. stoljeća. Vojnik koji je zbog velike sličnosti bio iz sigurnosnih razloga dvojnjak generala Montgomeryja

opisao je da mu se nakon prestanka nekoliko godina nekontrolirano javljala uloga (Clifton, 1954). Slične poteškoće su primjećivane u infiltraciji tijekom obavještajnog rada, poput primjera izraelskih agenata za koje je zabilježeno kako im se nakon više godina u protivničkim krugovima, gdje su cijelo vrijeme morali biti pod identitetom suprotne strane, javljala zabuna uloga (*role confusion*) te više nisu bili sigurni u svoje pravo ime i identitet (Eisenberg i dr., 1978).

Prema Girodovom istraživanju je oko 38% bivših prikrivenih istražitelja izjavilo da im se uloga nije pojavila u svakodnevnim djelatnostima (*reappearance*), 40% nije poreklo postojanje takvih pojava, a oko 21% je prijavilo da im se uloga nesusjesno pojavila. Daljnjim istraživanjem skupine istražitelja koji su prijavili nekontrolirano pojavljivanje uloge, prijavili su i veće promjene u izgledu, načinu odijevanja i sličnim navikama. Ponovno pojavljivanje uloge je osim izjava samih istražitelja provjeravano i po izjavama kolega s posla, i prikupljeni su drugačiji podaci da je preko 65% bivših prikrivenih istražitelja zatečeno u nesusjesnom korištenju drugog identiteta. Takvi podaci ukazuju na tendenciju povratka uloge, što se objašnjava mehanizmom smanjivanja napetosti. Osim općenitih predispozicija povezanih s disocijativnom osobnošću, istraživanjem su utvrdili kako je vjerojatnost povratka povećana ako je istražitelj provodio privatne probe ili prilagođivanja ulozi, ili se mentalno prilagođivao na ulogu prema kojoj postoji potiskivanje (Girodo i dr., 2002). Kod nekih prikrivenih istražitelja se legenda nesusjesno reaktivirala u stresnim situacijama, a kod nekih se to događalo čak i nekoliko godina nakon okončanja operacije. Jedan od istražitelja je tijekom svjedočenja u kaznenom postupku na dio pitanja odgovarao kao policijski službenik a za dio je pokazivao neuobičajeno shizofreno ponašanje i koristio narječje kao da je opet u ulozi (Trebach, 2005:347).

6.2. Utjecaj stresa od provedene radnje

Provedba radnje u psihološkom smislu sadržava ugrožavajuće čimbenike i povećan je rizik duševnih poremećaja. Za dobrobit istražitelja je neophodna stalna psihološka pomoć u što mogu biti uključeni i bivši istražitelji (Krause, 2008). Problemi tijekom provođenja mogu nastati zbog straha od otkrivanja. Istražitelji ga opisuju poput osjećaja da im na čelu piše što rade. Za uklanjanje poteškoća je nužna dobra priprema radnje (Band, Sheehan, 1999:3). Tek nakon prestanka rada istražitelj će moći smireno sagledati tijek postupanja, ali to može dovesti do naknadnog uočavanja opasnih situacija u kojima se nalazio. Pritom se javlja tjeskoba i ustrajavanje na pojačavanju sigurnosnih mjera, a javlja se i strah od osoba s kojima je bio u doticaju. S tom pojavom je potrebno računati prije poduzimanja mjere te unaprijed pripremiti način prevencije.

U znanstvenom istraživanju o psihološkim, fizičkim, osjećajnim i drugim simptomima provedenom na tri skupine prikrivenih istražitelja – onih koji se pripremaju, oni koji su bili u tijeku provedbe operacije i onih koji su završili s primjenom – pokazalo se da najmanje simptoma prijavljuju prikriveni istražitelji koji su bili u tijeku provođenja mjere, a najviše oni koji su završili s provedbom. Podaci iz istraživanja se objašnjavaju poricanjem tijekom provedbe i zanemarivanjem simptoma te postojanjem drugih okupacijskih stresora (Lovea i dr., 2008:136-152). Rizično je bilo 8% službenika koji su bili u pripremanju za prikrivenog istražitelja, 26% službenika koji su provodili mjeru i 17% poslije provođenja mjere (Girodo, 1991:375-390). Neki su utvrdili da je 21% prikrivenih

istražitelja izvijestilo o poteškoćama u dosjećanju mjere, te im se cijeli tijek događaja kasnije činio kao da oni nisu bili njegov dio (Farkas, 1986:433-440). Poteškoće se mogu očitovati simptomima poput povraćanja, bolova u prsima, uznemirenosti i sličnih. U tijeku provođenja mjere najveću pojavnost simptoma imali su mlađi policijski službenici koji nemaju veliko iskustvo i nije im poznato što ih čeka (Girodo, 1991:626-630).

Iako se o ovom području objavljuje vrlo malo znanstvenih radova izvan američkog područja, u Nizozemskoj je također zaključeno da su potrebne posebne mjere za zaštitu duševnog zdravlja istražitelja pa su nakon jednogodišnje obuke bili najduže tri godine u funkciji a potom jednu godinu na privikavanju na redovne poslove, što su produljili za još dvije godine zbog psihičkih problema. Zamijećeni su prekidi operacija zbog nemogućnosti podnošenja stresa, pojave ovisnosti i paranoidnih misli (Klerks, 1995:124). Glamurno opisivanje u literaturi ili filmovima ne odgovara stvarnosti koja je vrlo teška i može doprinosti razvoju psihičkih problema (Band, Sheehan, 1999:6). Želja za uzbuđenjima kao motiv za uključivanje u prikriveno istraživanje (tzv. *James Bond Syndrome*) dovodi do otežanog nadzora i nemogućnosti učinkovite provedbe mjere (Fitzgerald, 2007:35).

Napetost prikrivenog istražitelja se uspoređivala sa situacijom pregovarača u otmicama, a mogu dovoditi do zdravstvenih ili emocionalnih poteškoća, akutnih reakcija na stres pa sve do poslijetraumatskog stresnog poremećaja (Sheehan, 2003:14). U istraživanju koje je obuhvatilo 270 kanadskih i američkih prikrivenih istražitelja utvrđeno je da su bili triput više izloženi psihološkim rizicima nego na prethodnim policijskim zadacima (Allen i dr., 1984:169-181). Utvrđeno je da prikriveni istražitelji imaju nenormalno visoku razinu anksioznosti, depresije i velikih promjena osobnosti. Pronađena je povezanost između psiholoških poteškoća i pojedinih značajki osobnosti poput samokontrole ili dezinhibicije (Girodo, 1991:626-630). Osim duševnog zdravlja, korisno je paziti i na druge zdravstvene uvjete prigodom provođenja radnje (Weihmann, 2001:122). Primjerice, raspravljalo se o uporabi tvari koje sprječavaju djelovanje droga radi omogućavanja jednostavnijeg djelovanja prikrivenog istražitelja (Stevenson, 2006:12; Cohen, 1997:167-174).

6.3. Reintegracija u obitelj i radnu okolinu

Poremećaji se mogu očitovati na osobnoj i obiteljskoj razini ili na radnome mjestu, tako da je reintegraciju potrebno pripremiti s isplaniranim načinom vraćanja na radno mjesto kako bi se to shvatilo kao prirodan nastavak a ne kao degradacija. Pojedine policijske organizacije u američkom sustavu koriste skupine od po desetak službenika koji su par godina uključeni u provođenje posebnih mjera, a potom skupinu raspuste i ustroje novu (Band, Sheehan, 1999:5). Istraživanje na uzorku od 40 prikrivenih istražitelja je promatralo posljedice prikrivenog rada temeljeći se na promjeni identiteta i dinamici uloge. Uočene su posljedice na obiteljski i osobni život, te na kasnije privikavanje redovnim poslovima u policijskim službama (Pogrebin i dr., 1993).

U američkom sustavu postoji obveza vraćanja na radna mjesta nakon određenog razdoblja provedenog na provođenju posebnih mjera da bi očekivanja istražitelja bila jasna. U fazi osvrta (*debrief*) na provedenu radnju je potrebno predočavanje očekivanja istražitelja (Krause, 2008). Reintegracija prikrivenog istražitelja se može iskoristiti u obrazovnim poslovima, pripremama i savjetima za nove prikrivene istražitelje. Ukoliko ih se ne uključi u provođenje drugih poslova, mogu imati problema s osjećajem prihva-

ćenosti i odvojenosti od kolega (Band, Sheehan, 1999:5). FBI ima poseban program potpore prikrivenim istražiteljima (*FBI's Undercover Safeguard Program*) čiji se razvoj temeljio na doprinosu psihologa koji su se brinuli za prikrivene istražitelje (Krause, 2009; Macleod, 1995).

Službenici su se najčešće odlučivali za takvu vrstu poslova jer im je obećano da će nakon završetka imati bolje mogućnosti za napredovanje ili biranje radnih mjesta. Reintegracija može predstavljati problem kada se prikriveni istražitelji uslijed uzbuđenja narcisoidno osjećaju kao vrlo posebni te očekuju i takav tretman, a potom se suoče s realnošću običnih policijskih poslova (Miller, 1987:42). Utvrđena je povezanost između trajanja prikrivenog istraživanja i naknadnog broja stegovnih kazni, što se opravdava nakupljenim napetostima tijekom provođenja uloge prikrivenog istražitelja i negativnim utjecajem na psihološko stanje (Girodo, 1991:361-370). Utvrđena je velika razina nezadovoljstva kasnijim radnim mjestom (Girodo, 1991:375-390). Nepovoljne osobne značajke i poteškoće češće su se javljale kod prikrivenih istražitelja koji su prema testovima osobnosti imali slab nadzor nagona, neurotičnost ili želju za novim iskustvima. Prema nekim istraživanjima o zadovoljstvu policijskim poslovima, prikriveni istražitelji su bili zadovoljniji tim poslom ako nisu imali visoko obrazovanje, što se objašnjava činjenicom da ne očekuju veće mogućnosti za napredovanje (Seltzer i dr., 1996:30-31).

Stopa razvoda među prikrivenim istražiteljima je veća, a nekima su supruge odlazile i usred operacija. Za službenike koji rade u DEA-i je udio razvoda 85%, a prosječna očekivana dob istražitelja je 55 godina (Schuler, McBride, 1990:925). Poteškoće u osobnom životu su jedan od čimbenika koji može utjecati na ponašanje prikrivenog istražitelja, osobito zbog nemogućnosti uključivanja u redovni život. Za uklanjanje ovog oblika poteškoća u radu je potrebno osiguravati dobru potporu koja će se brinuti za istražiteljevu obitelj, ali uz to i osmišljavati provođenje radnje kako bi imao stanke u postupanju koje se mogu opravdavati odlaskom na odmor, putovanje i sličnim razlozima (Band, Sheehan, 1999:2). Farkas je utvrdio da je više od trećine prikrivenih istražitelja prijavilo nepovoljne pojave u društvenim odnosima, stres tijekom izlaska na javnom mjestu kao i nemogućnost rasprave o poslu (Farkas, 1986:433-440). Radi izbjegavanja većih obiteljskih poremećaja pokušava se koristiti službenike koje nemaju razvijene obiteljske veze i koji se stoga neće osjećati toliko stresno zbog odvojenosti jer im je lakše ubacivati se u novu okolinu. Oni koji su imali obitelj mogli su samo suprugama reći što rade ali nikome osim njih, te su i supruge opisale kako je to za njih bilo vrlo teško (Marx, 1987:167).

7. ZAKLJUČAK

Radnja prikrivenog istražitelja je u hrvatski sustav izričito zakonski uvedena prije nešto više od desetljeća s opravdanjem istraživanja kaznenih djela koje se ne može istraživati klasičnim radnjama. Iako je izričito zakonski spomenuta tek u novijem kaznenom postupovnom pravu, to ne znači da nije ranije bila korištena u kriminalistici pod drugim zakonskim oblicima koji su odavno opisivani. Mjeru "ubacivanja u kriminalnu grupu kao oblik prismotre" Marković je opisivao u kriminalistici početkom 60-ih godina dvadesetog stoljeća kao koristan oblik za razjašnjavanje pojedinih vrsta složenih kaznenih djela (Marković, 1961:297), a simulirani otkup stvari se provodio kao izvidna radnja klopke

ili zasjede (Mrgić, 1980:581-586). Iako takav razvoj, koji je vrlo sličan razvoju u nekim zapadnim državama u kojima je radnja najprije korištena u praksi a potom uvedena u zakonodavstvo, ukazuje na samostalnost kriminalistike, u domaćoj literaturi nisu opisivane osobitosti provođenja takvih radnji i posljedica koje mogu imati na otkrivačku i dokaznu ulogu. Brojne poteškoće ograničavaju mogućnosti korištenja prikrivenog istražitelja i opsežna primjena bi predstavljala vrlo teške izazove za kriminalističku praksu. Znanstvena istraživanja prikazana u radu pokazuju da postoje problematična područja koja utječu na ograničene mogućnosti korištenja radnje u otkrivanju i dokazivanju, a daljnje poteškoće su prisutne i u samoj taktici provedbe od pripreme, infiltriranja, pa do daljnjih faza operacije.

S ciljem izbjegavanja nekih od prikazanih poteškoća, zakonsko i podzakonsko uređenje može regulirati neke okolnosti vezane uz postupanje. Osim nekih navedenih kriminalističkih problema, postoje i brojne pravne poteškoće vezane uz dopustivost zahvata te uz dokazni položaj prikupljenih podataka. Osobni život, povjerenje, obiteljski odnosi ili intimna veza ne mogu biti iskorištavani klasičnim istražnim radnjama na način kako to može ostvarivati prikriveni istražitelj. Za ovu specifičnu radnju ne mogu biti preuzeti oblici zaštite iz drugih radnji pa je podnormiranost prisutna i u većini kontinentalnih pravnih sustava koji inače imaju vrlo podrobno uređeno postupanje redarstvenih vlasti.

LITERATURA

1. Albrecht, H.-J. i dr. (2003). *Rechtswirklichkeit und Effizienz der Überwachung der Telekommunikation nach den §§ 100a, 100b StPO und anderer verdeckter Ermittlungsmaßnahmen*. Freiburg: Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht.
2. Allen, V. L. (1984). *Role Transitions*. Madison: Plenum Press.
3. Allender, D. M. (2004). *Offender Reentry: A Returning or Reformed Criminal?* FBI Law Enforcement Bulletin, 73(12), 1.-10.
4. Alvarez, T. (1993). *Undercover Operations – Survival in Narcotics Investigations*. Springfield: Thomas.
5. Barefoot, J. K. (1975). *Undercover Investigation*. Springfield: Thomas.
6. Bättig, F. (2006). *Verdeckte Ermittlung nach Inkrafttreten des BVE aus polizeilicher Sicht*. Kriminalistik, 60(2), 130.-134.
7. Bayley, D. H. (1996). *Police for the future*. Oxford: Oxford University Press.
8. Beare, M. E. (2003). *Critical Reflections on Transnational Organized Crime*. Toronto: University of Toronto Press.
9. Becker, R. F. (2009). *Criminal Investigation*. Sudbury: Jones and Barlett.
10. Blakeslee, N. (2005). *Tulia: Race, Cocaine, and Corruption in a Small Texas Town*. New York, Perseus Books.
11. Bloom, R. M. (2002). *Rattling: The Use and Abuse of Informants in the American Justice System*. Westport: Praeger.
12. Boer, M. (1997). *Undercover Policing and Accountability from an International Perspective*. Maastricht: EIPA.
13. Brown, M. F. (2001). *Criminal Investigation: Law and Practice*. New York: Butterworth Heinemann.

14. Caplan, G. (1983). *Abscam Ethics: Moral Issues and Deception in Law Enforcement*. Cambridge: Ballinger Publishing Company.
15. Chapman, S. G. (1986). *Cops, Killers and Staying Alive: The Murder of Police Officers in America*. Springfield: Thomas Publishers.
16. Conser, J. A. (2005). *Law enforcement in the United States*. Sudbury: Jones and Barlett Publishers.
17. Cook, J. (1996). *Going Undercover: Secrets And Sound Advice For The Undercover Officer*. Boulder: Paladin Press.
18. Cromwell, P. (2004). *Breaking and Entering: Burglars on Burglary*. Belmont: Thompson.
19. Davis, E. F., Pinizzotto, A. J. (1996). *Above and Beyond the Call of Duty: Preventing Off-duty Officer Deaths*. FBI Law Enforcement Bulletin, 65(4), 1.-5.
20. Farkas, G. M. (1986). *Stress in undercover policing*. U: Reese, J. T., Goldstein, H. A. (ur.). *Psychological services for law enforcement*. Washington: Government Printing Office, 433.-440.
21. Fitzgerald, D. G. (2007). *Informants and Undercover Investigations*. Boca Raton: CRC Press.
22. Füllkrug, M. (1984). *Das Ende des V-Mannes?* Kriminalistik, 38(3), 122.-124.
23. Gambetta, D. (2009). *Codes of the underworld: how criminals communicate*. New Jersey, Princeton University Press.
24. Girodo, M. (1991). *Drug Corruption in Undercover Agents*. Behavioral Science and the Law, 9(3), 361.-370.
25. Girodo, M. (1991a). *Personality, job stress, and mental health in undercover agents: A structural equation analysis*. Journal of Social Behavior and Personality, 6, 375.-390.
26. Girodo, M. (1991b). *Symptomatic reactions to undercover work*. Journal of Nervous and Mental Disease, 179(10), 626.-630.
27. Girodo, M. i dr. (2002). *Dissociative-type identity disturbances in undercover agents: Socio-cognitive factors behind false-identity appearances and re-enactments*. Social Behavior and Personality, 30(7), 631.-644.
28. Glemboski, G. J. (2000). *Rethinking Investigative Priorities*. FBI Law Enforcement Bulletin, 69(8), 7.-8.
29. Goldwasser, K. (1987). *After Abscam: An Examination of Congressional Proposals to Limit Targeting Discretion in Federal Undercover Investigations*. Emory Law Journal, 36, 75.-147.
30. Hamilton, H. (1994). *Guidelines for Police Undercover Work: New Questions About Accreditation and the Emphasis of Procedure Over Authorization*. Justice Quarterly, 11(1), 135.-151.
31. Hendrie, E. M. (1998). *Proving Guilty Knowledge: Caught Red-Handed or Empty Headed?*. FBI Law Enforcement Bulletin, 67(5), 27.-33.
32. Hess, K. M., Orthmann, C. H. (2009). *Criminal Investigation*. Clifton Park: Cengage Learning.
33. Hetzer, W. (2001). *V-Mann-Einsatz im Niemandsland?* Kriminalistik, 55(11), 690.-699.
34. Jacobs, B. A. (1993). *Undercover deception clues*. Criminology, 31(2), 281.-299.
35. Joh, E. E. (2009). *Breaking The Law To Enforce It: Undercover Police Participation In Crime*. Stanford Law Review, 62, 155.-199.

36. Johnson, B. D. i dr. (1995). *Strategies to Avoid Arrest*. American Journal of Police, 14(3-4), 49.-70.
37. Joubert, C. (1995). *National and International Aspects Of Undercover Policing*. Police Journal, 68, 305.-318.
38. Kinnee, K. B. (1994). *Practical Investigation Techniques*. Boca Raton, CRC Press.
39. Klerks, P. (1995). *Covert Policing in the Netherlands*. U: Fijnaut, C., Marx, G. T. (ur.). *Undercover: police surveillance in comparative perspective*. Hague, Martinus Nijhoff Publishers.
40. Knowles, G. J. (1996). *Dealing Crack Cocaine*. FBI Law Enforcement Bulletin, 65(7), 1.-8.
41. Körner, H. H. (1984). *Der Grundsatz des fair play für den V-Mann und für den Zeugen*. Kriminalistik, 38(7), 338.-340.
42. Krause, M. (2008). *Safeguarding Undercover Employees*. FBI Law Enforcement Bulletin, 77(8), 5.-13.
43. Krause, M. (2009). *History and evolution of the FBI's undercover safeguard program*. Consulting Psychology Journal, 61(1).
44. Kraushaar, H. (1994). *Instrumente der Verbrechenauflklärung unter der Lupe – Der polizeiliche Scheinaufkäufer*. Kriminalistik, 48(7), 481.-485.
45. Lang, G. i dr. (1995). *Beweismittelrecht – Aktuelle polizeirelevante Probleme des Strafverfahrens- und Polizeirechts*. Stuttgart: Boorberg.
46. Lee, G. D. (2004). *Global drug enforcement: practical investigative techniques*. Boca Raton: CRC Press.
47. Levenson, L. L. (2001). *Police Corruption and New Models for Reform*. Suffolk University Law Review, 35, 18.-25.
48. Lininger, T. (2004). *Sects, Lies, and Videotape: The Surveillance and Infiltration of Religious Groups*. Iowa Law Review, 89, 1201.-1285.
49. Lovea, K. G. i dr. (2008). *Symptoms of Undercover Police Officers: A Comparison of Officers Currently, Formerly, and Without Undercover Experience*. International Journal of Stress Management, 15, 136.-152.
50. Lyman, M. D. (2001). *Practical drug enforcement*. Boca Raton: CRC Press.
51. Macleod, A. D. (1995). *Undercover policing : A psychiatrist's perspective*. International Journal of Law and Psychiatry, 18(2), 239.-247.
52. Marković, T. (1961). *Savremena tehnika istraživanja krivičnih djela*. Zagreb: DSUP NRH.
53. Marx, G. T. (1988). *Police Surveillance in America*. Berkeley, University of California Press.
54. Marx, G. T. (1992). *Under-the-Covers Undercover Investigations: Some Reflections on the State's Use of Sex and Deception in Law Enforcement*. Criminal Justice Ethics, 11(1), 13.-24.
55. Miller, G. I. (1987). *Observations on police undercover work*. Criminology, 25(1), 37.
56. Natapoff, A. (2009). *Snitching: criminal informants and the erosion of American justice*. New York, New York University Press.
57. Newburn, T. i dr. (2007). *Handbook of Criminal Investigation*. Devon, Willan Publishing.
58. Pogrebin, M. M., Poole E. D. (1993). *Vice Isn't Nice: A Look at the Ethics of Working Undercover*. Journal of Criminal Justice, 21(4), 383.-394.

59. Queen, W. (2005). *Under and Alone: The True Story of the Undercover Agent Who Infiltrated America's Most Violent Outlaw Motorcycle Gang*. New York: Random House.
60. Roll, H. (1999). *Klausurenkurs Kriminaltaktik*. Stuttgart: Boorberg.
61. Ross, J. E. (2007). *The Place of Covert Surveillance in Democratic Societies: A Comparative Study of the United States and Germany*. *The American Journal of Comparative Law*, 55, 493.-579.
62. Schmidt-Sommerfeld, C. (2001). *Verdeckte Ermittlungen bei der Rauschgiftbekämpfung*. *Kriminalistik*, 55(7), 483.-488.
63. Schwindt, F. (1987). *Verdeckte Ermittlungen der Polizei -- Möglichkeiten und Probleme*. *Kriminalistik*, 41(3), 143.-152.
64. Seltzer, R. i dr. (1996). *Police Satisfaction with their Jobs*. *Police Studies*, 19(4), 25.-37.
65. Seumas, Miller i dr. (2006). *Police ethics*. Sydney: Allen Unwin.
66. Sheehan, D. C., Van Hasselt, V. B. (2003). *Identifying Law Enforcement Stress Reactions Early*. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 72(9), 13.-18.
67. Shuy, R. W. (2005). *Creating Language Crimes: How Law Enforcement Uses (and Misuses) Language*. Oxford: Oxford University Press.
68. Swanson, C. R. i dr. (2003). *Criminal Investigation*. Boston: McGraw Hill.
69. Waddington, P. A. J. (1999). *Policing Citizens*. London: University College London Press.
70. Walder, H. (2009). *Kriminalistisches denken*. Heidelberg: Kriminalistik Verlag.
71. Wansley, L., Stowers, C. (1989). *FBI Undercover – The True Story of Special Agent Mandrake*. New York: Simon.
72. Weihmann, R. (2001). *Musterklausuren Kriminalistik*. Hilden: VDP.

Summary

Željko Karas

Some Difficulties in using an Undercover Agent

The author analyses some of the difficulties connected with undercover agent, based on the most important scientific research from foreign systems. The aim is to show areas in which there are significant differences in relation to the classical investigative measures and to emphasize the need of respecting difficulties that affect the opportunities of discovering and proving.

The paper deals with the difficulties in the sustaining of cover, using the same investigators after one operation, protection of personal safety during and afterwards of operations, supervision undercover agent, reliability of collected evidence, psychological consequences on the agents and reintegration on usual police tasks.

Key words: undercover agent, crime investigation, supervision.